

УДК [614.25:378](043.3)

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ І ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ

Дудікова Л.В.

Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова

У статті представлено узагальнення результатів аналізу наукових досліджень щодо визначення сутності, структури і змісту професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів. З'ясовано, що ця компетентність є складним, цілісним, індивідуально-психологічним, інтегративним, багаторівневим утворенням, що є результатом здобуття неперервної освіти в галузі знань «Охорона здоров'я». У змісті цієї компетентності доцільно виокремити теоретичні знання з професійної етики, професійно-етичні цінності, морально-особистісні якості та практичні вміння лікаря в сфері професійної діяльності. Професійно-етична компетентність забезпечує вибір лікарем свідомої етичної поведінки відповідно до професійно-етичних норм, а також здатність до самореалізації, потребу у професійно-етичному самовдосконаленні впродовж життя. У структурі професійно-етичної компетентності доцільно виокремити когнітивний, діяльнісно-операційний, професійно-особистісний, емоційно-мотиваційний і ціннісний компоненти. З'ясування сутності, структури і змісту професійно-етичної компетентності дозволяє визначити діагностичний апарат дослідження для аналізу практики її формування у вищих медичних навчальних закладах.

Ключові слова: професійно-етична компетентність, структура і зміст, етична культура лікаря, професійна етика, майбутні лікарі, професійна підготовка.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У дослідженнях з проблем професійної підготовки майбутніх фахівців медичної галузі та формування у них професійно-етичних якостей зустрічаються різні тлумачення поняття «професійно-етична компетентність лікаря». Використання методу узагальнення дозволяє зробити висновок, що це складне, цілісне, індивідуально-психологічне, інтегративне, багаторівневе утворення, що є результатом здобуття неперервної освіти в галузі знань «Охорона здоров'я» і об'єднує теоретичні знання з професійної етики, професійно-етичні цінності, морально-особистісні якості та практичні вміння лікаря у сфері професійної діяльності, забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки відповідно до професійно-етичних норм, а також здатність до самореалізації, потребу у професійно-етичному самовдосконаленні впродовж життя. Однак сутність і зміст цього поняття потребує уточнення з урахуванням сучасних професійно-етичних аспектів професійної діяльності працівників медичної галузі, змісту їхньої підготовки в медичних університетах, а також зарубіжного досвіду формування професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Питання про структуру і зміст професійно-етичної компетентності фахівців різних спеціальностей неодноразово були предметом наукових досліджень вітчизняних вчених. Серед тих, що виконані в останні роки, заслуговують на увагу праці В. Гриців (формування професійно-етичної компетентності майбутніх фахівців банківської справи в процесі вивчення гуманітарних дисциплін) [1], О. Слободянюк (формування професійно-етичної компетентності майбутніх менеджерів економічного профілю) [2], Н. Петренко [3], О. Діденко [4] (формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки), Л. Хоружої (формування етичної компетентності майбутніх

учителів початкових класів) [5]. Деякі інші аспекти, пов'язані з професійною етикою фахівців розглядали О. Кривошеєва (формування професійної етики майстрів виробничого навчання в професійно-технічних навчальних закладах) [6], А. Каленський (система розвитку професійно-педагогічної етики у майбутніх викладачів спеціальних дисциплін вищих навчальних закладів аграрної та природоохоронної галузей) [7], О. Тернової (впровадження принципів біоетики в професійне навчання та практичну діяльність провізорів і фармацевтів) [8].

Інформацію про наукові уявлення щодо структури і змісту професійно-етичної компетентності фахівців різних галузей, серед яких є і представники сфери охорони здоров'я, також знаходимо у працях зарубіжних вчених.

Дослідники Kathleen Lechasseur, Chantal Caux, Stephanie Dolle, Alain Legault у статті «Етична компетентність. Інтегративний огляд» в журналі «Health Education Journal» розглядають етичну компетентність як фундаментальну складову практики медсестер [9]. У контексті визначення структури і змісту професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів ця стаття представляє інтерес, оскільки дослідниками був проведений системний огляд з метою визначення сутності цього поняття в контексті практики сестринської справи. Для цього було проведено комплексний огляд публікацій у науково-метричних базах даних CINAHL, MEDLINE та EMBASE, а також у журналі «Ethics of Nursing» («Етика сестринської справи»). Висновок учених був дещо несподіваним попри те, що етична компетентність є обов'язковою у практиці лікарів і медичних сестер. Виявляється, що у науковій літературі немає консенсусу щодо визначення цього поняття.

Метою статті є висвітлення характеристики структури і змісту професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Деякі зарубіжні вчені розглядають етичну компетентність як «здатність людини, яка стикається з моральною проблемою, думати і діяти так, щоб

не обмежуватися лише моральними приписами і нормами, або автоматичними діями» [10, с. 44]. На думку I. Kavathatzopoulos, етична компетентність передбачає усвідомлення, відчуття та рефлексію етичних ситуацій при взаємодії з людьми та з організаціями під час виконання професійних обов'язків. Це здатність залагоджувати і вирішувати етичні конфлікти, підтримувати та аналізувати етичні процеси в організації, а також бажання приймати морально-етичні рішення у складних життєвих ситуаціях. Для досягнення цієї навички потрібні не лише теоретичні знання, а й практична фахова підготовка [10, с. 43-51].

Не заперечує проти такого визначення і В. Гриців. Дослідниця пропонує у структурі професійно-етичної компетентності майбутніх фахівців виокремити мотиваційний, змістовий, проектно-креативний, організаторсько-діагностичний і рефлексивний компоненти [1, с. 7]. При цьому нам імпонує такий підхід, оскільки дослідниця у кожному з компонентів зазначає індикатори, які можна згодом діагностувати як результати навчання.

У дослідженні формування етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів Л. Хоружа на основі змісту і структури поняття «професійна компетентність» стверджує, що етична компетентність за своєю структурою складається із взаємопов'язаних між собою компонентів, а саме: змістового (когнітивного), особистісного й операційно-процесуального [5, с. 15]. Дослідниця стверджує, що змістова складова структури етичної компетентності вчителя є доміантною, системоутворюючою, в якій гуманістичні педагогічні цінності, моральні норми професії відіграють головну роль, впливають на формування мотивів професійної діяльності. Особистісну складову структури утворюють інтегративні характеристики: етична центрація педагогічної дії, позитивна «Я-концепція», емоційно-вольова зрілість, операційно-процесуальна складова етичної компетентності вчителя розглядалася як технологічний блок подальшого розвитку моральної свідомості, особистісних якостей майбутнього фахівця на рівні педагогічних умінь і навичок [5, с. 15-16].

Отже, з урахуванням наведених результатів досліджень можна зробити припущення, що в структурі професійно-етичної компетентності доцільно виокремити блок, що містить знання професійної етики (норми, способи і правила поведінки, права і обов'язки, корпоративні аспекти професійної діяльності тощо). Умовно цей блок можна назвати *когнітивним*. До його складу доцільно включити й інші знання, які засвоюються студентами під час навчання у ВМНЗ.

Йдеться про знання основ етики; методів і прийомів застосування знань на практиці; застосування знань при вирішенні практичних питань; основ релігій та традицій різних народів; основних принципів і норм етики; основ аксіології; тактики та стратегії спілкування, основ комунікативної поведінки; логіки етичної теорії; історико-етичних вчень та основних проблем філософії; специфіку етики як форми суспільної свідомості, що розкриває сутність світу та створює раціональні передумови для осмислення людиною цілей і сенсу життя.

Ще один блок має містити уміння, що забезпечують етичну поведінку. Йдеться про володіння аналітичними, прогностичними, рефлексивними, інформаційними, перцептивними, комунікативними уміннями, що забезпечують ефективну взаємодію з пацієнтами, колегами, керівництвом та оточенням (уміння аналізувати, прогнозувати кінцевий результат своєї професійної діяльності в етичному аспекті, налагоджувати ділову взаємодію з дотриманням вимог професійної етики; рефлексивному – уміння здійснювати самоаналіз і самооцінку своїх професійних, комунікативних здібностей та якостей відповідно до вимог професійної етики, здатність залагоджувати і вирішувати етичні конфлікти, підтримувати та аналізувати етичні процеси в організації, а також бажання приймати морально-етичні рішення у складних життєвих ситуаціях).

Крім того, до уваги потрібно взяти перелік умінь, що формуються під час вивчення дисциплін етичного спрямування у ВМНЗ. Результати аналізу навчальних дисциплін (Етика, Філософія, Основи біоетики та біобезпеки, Етичні проблеми в медицині та ін.) дозволили виокремити низку умінь етичного характеру, зокрема: вміння оперувати етичними поняттями; вміння шукати та накопичувати інформацію з етичної проблематики; вміння передбачати проблеми й процеси, що пов'язані зі збереженням навколишнього середовища та розвитком соціокультурного життя; вміння володіти методами та прийомами ведення діалогу, дискусії; вміння орієнтуватися в правилах етикету; здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію у повсякденному житті; використовувати стратегії спілкування та навички міжособистісної взаємодії; встановлювати зв'язки по вертикалі та горизонталі в залежності від практичної ситуації; отримувати необхідну інформацію з різних джерел і формувати власну комунікаційну стратегію; застосовувати набуті знання для розв'язання задач медичної практики.

Умовно цей блок умінь і здатностей професійно-етичної компетентності можна назвати *діяльнісно-операційним*.

Результати аналізу наукових праць з проблеми визначення структури і змісту професійно-етичної компетентності дозволяють зробити висновок, що до її складу необхідно включити й блок професійно-особистісних якостей лікаря. За результатами дослідження з'ясовано, що серед таких якостей як правило виокремлюють такі морально-етичні якості лікаря, як чесність, порядність, обов'язковість, відповідальність, інтелігентність, людяність, доброта, надійність, принциповість, безкорисливість, уміння тримати слово. Крім них науковці до групи професійно-етичних якостей відносять й деякі комунікативні якості лікаря, зокрема привабливість (зовнішню і внутрішню), ввічливість, повагу до оточуючих, готовність надати допомогу, авторитет, тактовність, уважність, спостережливість, здатність бути хорошим співрозмовником, комунікабельність, доступність для спілкування, контактність, довіра до оточуючих.

На якість професійної діяльності з точки зору етичних аспектів впливають також і деякі вольові якості лікаря, що забезпечують морально-етичну поведінку. Серед таких якостей варто ви-

ділити впевненість у собі, витримку, схильність до ризику, сміливість, незалежність, стриманість, врівноваженість, рішучість, ініціативність, самостійність, здатність до самоорганізації, наполегливість, цілеспрямованість.

Для зручності умовно цей блок професійно-особистісних якостей лікаря, що структурно входять до складу професійно-етичної компетентності можна назвати *професійно-особистісним*.

Зазначені компоненти (*когнітивний, діяльнісно-операційний і професійно-особистісний*) досить повно розкривають зміст професійно-етичної компетентності, однак за межами переліку знань, умінь, навичок і професійно-особистісних якостей залишається емоційно-мотиваційна та ціннісна сфери особистості лікаря, що впливають на якість його професійної діяльності.

На думку вчених, під мотиваційною сферою особистості треба розуміти всю сукупність мотиваційних утворень, що є у людини: диспозицій (мотивів), потреб і цілей, атитюдів, поведінкових патернів, інтересів. Її оцінюють по таким параметрам як ієрархованість, гнучкість та широта. Мотиваційна сфера – це соціальне ядро особистості. Вона закладається у ранньому віці та розвивається протягом усього життя [11].

Важливим для розроблення діагностичного апарату дослідження є висновок вчених про те, що мотиваційну сферу людини з точки зору її розвиненості можна оцінювати за параметрами широти, гнучкості та ієрархованості [12].

Вчені вважають, і з цим висновком ми повністю згодні, що цілеспрямоване формування мотиваційної сфери особистості – це, по суті, формування самої особистості – виховання моральності, формування інтересів, звичок, ціннісних орієнтацій [13].

Результати аналізу наукових джерел [11; 14; 15] дозволи виокремити основні групи мотивів професійної діяльності лікарів:

соціальні мотиви – визначають спрямованість надавати допомогу хворим під час професійної взаємодії, адекватно оцінювати стан пацієнта та обрати ліній поведінки, що призведе до найменшої кількості конфліктних ситуацій у лікувальному процесі. До цих мотивів можна віднести бажання лікувати інших, можливість спілкуватися та допомагати людям, можливість піклуватися про здоров'я знайомих;

науково-освітні мотиви – визначають зацікавленість у набутті нових знань і навичок при лікуванні пацієнтів. До цих мотивів можна віднести обрання професії для вирішення наукових проблем, вивчення нових захворювань і шляхів лікування, прагнення навчатися новому, підвищувати рівень своєї кваліфікації. Лікар, в якого ці характеристики домінують, націлений на процес лікування, його науковий та практичний супровід;

прагматичні мотиви – визначають зацікавленість в отриманні матеріальних результатів від професійної взаємодії, фокусуванні на власній вигоді, а отже, відсутність мотивації до надання якісної підтримки у лікувальному процесі та швидкого одужання пацієнта. Ця група мотивів найбільш спонукає до неадекватної поведінки при конфліктній взаємодії із пацієнтами. До неї можна віднести можливість обирати професію

з міркувань отримання матеріальної винагороди; престижність професії; можливість піклуватися про своє здоров'я; бажання зробити кар'єру та впливати на інших людей; відкриття власної клініки тощо.

Для з'ясування основних мотивів, які спонукають молодь обрати професію лікаря було проведено опитування 286 студентів перших курсів Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова, Державного вищого навчального закладу «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України» та Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет».

Результати аналізу анкет дозволили зробити висновок, що значна частина студентів обирає медичну сферу як майбутню професійну діяльність в результаті свідомого інтересу до біологічних наук. Таких студентів близько 35,5%. На вибір майбутньої професійної діяльності впливають також професійні традиції сім'ї (сімейні династії). Саме ця група майбутніх медичних працівників найбільш глибоко і всебічно усвідомлюють всю відповідальність і труднощі, пов'язані з вибраною професією. Таких студентів близько 24,5%.

Близько 5,6% молодих людей вибирає цю професію тому, що вони або їхні близькі та рідні перенесли серйозну хворобу і вирішили присвятити своє життя допомозі хворим за покликанням. За даними деяких публікацій [15] цей контингент найбільш відданий своїй професії.

Ще одним мотивом під час вибору професії лікаря є наявність у майбутніх студентів належних передумов для навчання – пізнавальних здібностей, достатній рівень інтелекту при відсутності інших талантів, наприклад в художній, музичній сферах, архітектурі, математиці тощо.

У результаті дослідження також встановлено, що певна частина молоді вирішує отримати медичну підготовку керуючись мотивом здобути диплом про вищу освіту після закінчення загальноосвітньої школи. Як свідчать результати вального емпіричного досвіду такі студенти навчаються посередньо, природної потреби у ґрунтовному засвоєнні фахових знань і практичних навичок у них немає.

Висновки і пропозиції. З урахуванням результатів аналізу наукових праць та результатів аналізу емпіричного досвіду з'ясовано, що *професійно-етична компетентність лікаря* є складним, цілісним, індивідуально-психологічним, інтегративним, багаторівневим утворенням, що є результатом здобуття неперервної освіти у галузі знань «Охорона здоров'я» і об'єднує теоретичні знання з професійної етики, професійно-етичні цінності, морально-особистісні якості та практичні вміння лікаря у сфері професійної діяльності, забезпечує вибір ним свідомої етичної поведінки відповідно до професійно-етичних норм, а також здатність до самореалізації, потребу у професійно-етичному самовдосконаленні впродовж життя.

У структурі професійно-етичної компетентності майбутніх лікарів доцільно виокремити когнітивний, діяльнісно-операційний, професійно-особистісний, емоційно-мотиваційний і ціннісний компоненти.

Визначення сутності, структури і змісту професійно-етичної компетентності дозволяє визначити діагностичний апарат дослідження для аналізу практики її формування у вищих медичних навчальних закладах. Це завдання є перспективою подальших наукових розвідок.

Список літератури:

1. Гриців В. Б. Формування професійно-етичної компетентності майбутніх фахівців банківської справи в процесі вивчення гуманітарних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / В. Б. Гриців; Держ. прикордон. служба України, Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2015. – 20 с.
2. Слободянюк О. Досвід формування професійно-етичної компетентності майбутніх менеджерів економічного профілю / Олена Михайлівна Слободянюк // Scientific Journal «Science Rise: Pedagogical Education» № 6(2)2016. – С. 21-25.
3. Петренко Н. В. Формування професійно-етичної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки [Текст]: автореферат. ... канд. пед. наук, спец.: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Петренко Н. В. – Хмельницький: Хмельницький нац. ун-т, 2011. – 20 с.
4. Петренко Н. В. До проблеми формування професійно-етичної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників / Н. В. Петренко, О. В. Діденко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. / ред. Л. Л. Товажнянський, О. Г. Романовський. – Харків: НТУ «ХПИ», 2010. – Вип. 27(31): V Кримські педагогічні читання «Педагогіка вищої школи 21-го століття та формування національної гуманітарно-технічної еліти»: в 3 ч. Ч. 3. – С. 188-195.
5. Хоружа Л. Л. Теоретичні засади формування етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л. Л. Хоружа; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2004. – 45 с.
6. Кривошеєва О. І. Формування професійної етики майстрів виробничого навчання в професійно-технічних навчальних закладах: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О. І. Кривошеєва; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2007. – 20 с.
7. Каленський А. А. Розвиток професійно-педагогічної етики у майбутніх викладачів спеціальних дисциплін: [монографія] / Андрій Анатолійович Каленський. – К.: ЦП «Компринт», 2014. – 354 с.
8. Тернова О. М. Науково-методичне обґрунтування впровадження принципів біоетики в професійне навчання та практичну діяльність провізорів і фармацевтів [Текст]: дис. ... канд. фармац. наук: 15.00.01 / Тернова Олена Миколаївна; Нац. мед. акад. післядиплом. освіти ім. П. Л. Шупика. – К., 2010. – 158 арк. – Бібліогр.: арк. 142-158.
9. Lechasseur K. Ethical competence. An integrative review / Kathleen Lechasseur, Chantal Caux, Stéphanie Dollé, Alain Legault // Health Education Journal. First Published September 30, 2016 – Access mode: <http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0969733016667773>.
10. Kavathatzopoulos I. The use of information and communication technology in the training for ethical competence in business. Journal of Business Ethics, 2003, 48(1), 43-51.
11. Запорожан В. М. Взаємозв'язок мотивації досягнень та успіхів у навчанні у студентів медичного факультету / В. М. Запорожан, Л. Р. Нікогосян, К. В. Аймедов // Медична освіта. – 2011. – № 2. – С. 108-113; Занюк С. С. Психологія мотивації: навч. посіб. / С. С. Занюк. – К.: Либідь, 2002. – 304 с.; Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
12. Якобсон П. М. Психология чувств и мотивации / П. М. Якобсон; под редакцией Е. М. Борисовой. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1998. – 304 с.; Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.
13. Півторак К. В. Формування особистості та мотивації до навчання у студентів медичного університету / Півторак К. В., Феджага І. В. // Медична освіта. – 2013, № 4. – С. 28-31.
14. Code of medical ethics: Current opinions with annotations: 150th Anniversary edition / American Medical Assoc. – Chicago: AMA, 1997. – 246 p.
15. Лимар Л. В. Особливості мотивації студентів-медиків до попередження конфліктів з пацієнтами у процесі професійної підготовки / Л. В. Лимар // Вісник післядипломної освіти. – 2011. – Вип. 3. – С. 350-357. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2011_3_58.

Дудикова Л.В.

Винницький національний медичний університет імені Н.І. Пирогова

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРЫ И СОДЕРЖАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЭТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ

Аннотация

В статье обобщены результаты анализа научных исследований относительно определения сущности, структуры и содержания профессионально-этической компетентности будущих врачей. Выяснено, что эта компетентность является сложным, целостным, индивидуально-психологическим, интегративным, многоуровневым образованием – результатом непрерывного образования в сфере здравоохранения. В содержании этой компетентности целесообразно выделить теоретические знания профессиональной этики, профессионально-этические ценности, морально-личностные качества и практические умения врача в сфере профессиональной деятельности. Профессионально-этическая компетентность обеспечивает выбор врачом осознанного этического поведения в соответствии с профессионально-этическими нормами, а также способность к самореализации, потребность в профессионально-этическом совершенствовании на протяжении жизни. В структуре профессионально-этической компетентности целесообразно выделить когнитивный, деятельностно-операционный, профессионально-личностный, эмоционально-мотивационный и ценностный компоненты. Выяснение сущности, структуры и содержания профессионально-этической компетентности позволяет определить диагностический аппарат исследования для анализа практики ее формирования в высших медицинских учебных заведениях.

Ключевые слова: профессионально-этическая компетентность, структура и содержание, этическая культура врача, профессиональная этика, будущие врачи, профессиональная подготовка.

Dudikova L.V.

National Pirogov Memorial Medical University

CHARACTERISTICS OF THE STRUCTURE AND CONTENT OF THE PROFESSIONAL AND ETHICAL COMPETENCE OF FUTURE DOCTORS

Summary

The article summarizes the analysis results of the scientific research concerning the definition of the essence, structure and content of the professional and ethical competence of future doctors. It has been revealed that the above mentioned competence is a complex, holistic, individual-psychological, integrative, multi-level notion that is the result of continuous education in the field of health care. In the content of this competence, it is useful to highlight the theoretical knowledge of the professional ethics, professional and ethical values, moral and personal qualities and practical skills of a doctor in the sphere of his professional activity. Professional and ethical competence ensures that a doctor chooses the conscious ethical behavior in accordance with his professional and ethical standards, as well as the ability to his self-realization, the necessity for professional and ethical improvement throughout his life. It is expedient to single out cognitive, activity-operational, professional-personal, emotional-motivational and value components in the structure of the professional and ethical competence. The clarification of the essence, structure and content of the professional and ethical competence makes it possible to determine the diagnostic apparatus of the research to analyze the way of its formation in higher medical educational institutions.

Keywords: professional and ethical competence, structure and content, ethical culture of a doctor, professional ethics, future doctors, vocational training.